

J. KESSELOVÁ
(Prešov)

PRI ZRODE ANTROPOCENTRIZMU AKO PERSPEKTÍVY JAZYKOVÉHO OBRAZU SVETA DEŤÍ NOVORIACICH PO SLOVENSKY

УДК 811.162.4*367.626.1

Кесселова Яна. У витоках антропоцентризму як перспективи мовної картини світу дітей, які говорять по-словацьки; 17 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 16; мова словацька.

Анотація: Предметом дослідження є один з аспектів антропоцентризму на початку мовного розвитку дитини, яка говорить по-словацьки. Метою дослідження є встановити, які прагматичні функції виконують фрази з вираженням займенником *я* у ранньому віці, і коли цей займенник у мові дітей, які засвоюють словацьку мову, з'являється вперше. У статті використано метод якісних досліджень (аналіз стенограм) та кількісний метод (збір даних від 1065 батьків). Одна група прагматичних функцій, пов'язана з негативним ставленням дитини до світу (незгода, заперечення, протест, огороження себе від інших, бажання діяти самостійно, намір реалізувати свою думку, вираження переваги); друга група, навпаки, пов'язана з необхідністю належати до когось, потребою бути прийнятим навколишнім середовищем, бути в контакті з кимось (привернути увагу, намір приєднатися до діяльності іншої особи, переконати дорослого, ще не буде жодних негативних наслідків, звести до мінімуму побоювання дорослого від несприятливих наслідків та непряме прохання про допомогу). Дослідження показало, що протиставлення відрізнятися від інших, і разом з тим бути разом з іншими у мові дитини раннього віку (до 3 років) має дуже відмінні прояви.

Ключові слова: антропоцентризм, особовий займенник *я*, прагматика, словацька мова, ранній вік.

1. Úvod

Ako je známe, jedným z metodologických východísk kognitívno-lingvistického uvažovania je idea antropocentrizmu či antropocentrické chápanie jazyka. Antropocentrický charakter jazyka sa vidí v tom, že v jazyku je zakódovaný obraz sveta, a to taký, ako sa javí človeku, akým je pre človeka. I. Vaňková (2005, s. 60) antropocentrizmu pripisuje kľúčovú rolu v konštituovaní jazykového obrazu sveta: «Středobodem světa, centrem, které určuje (mou) lidskou perspektivu je (mé) lidské, subjektivně prožívané tělo: tělo určité velikosti, stavby, proporcí, se specificky utvářenými a fungujícími orgány, vybavené lidskými smysly a vnímavostí. Zá-

sadní úloha telesnosti v ľudskej kognícii je vyjádřena titulom Johnsonovy knihy *The body in the mind – Tělo v mysli* (1987). «Samotná idea antropocentrizmu nová nie je. Avšak hodnotenie, ktoré teória jazykového obrazu sveta a kognitívna lingvistika pripisuje antropocentrizmu v štruktúre jazyka, prekonal od čias B. Malinowského obrat viac než zásadný. Britský etnograf (poľského pôvodu) spájal antropocentrizmus s tzv. primitívnymi jazykmi, a to v podobe výčitky, že primitívne národy «pomenúvajú len to, čo ich zaujíma, a predovšetkým ich zaujímajú ľudia, potom zvieratá, rastliny, lastúry a nakoniec neživé predmety» (Krupa, 1991, s. 37). Dnes sa antropocentrizmus (a antropomorfizmus) hodnotia ako perspektívy nazerania, ktoré sú priam «votkané do samotnej látky jazyka» (Lyons 1977; cit. podľa Kyseľovej – Ivanovej 2013, s. 139).

Ideou zjednocujúcou rozličné varianty teórie jazykového obrazu s lakoffovsko-johnsonovskou kognitívnou lingvistikou je východisková predstava, že v jazyku je zakódovaná spoločná skúsenosť používateľov jazyka, pričom ide o prirodzenú, bežnú ľudskú skúsenosť viazanú na kontexty každodenného života. V Metaforách, ktorými žijeme (2002, s. 39) G. Lakoff a M. Johnson pripisujú fundamentálnu úlohu pri porozumení jazyku predovšetkým skúsenosti s orientáciou v priestore. «Další bázi (okrem priestorovej orientácie – pozn. J. K.) pro porozumění nám poskytuje zkušenost s fyzikálními objekty a látkami – a to takovou, která pouhou orientaci přesahuje. Chápání zkušeností jakožto objektů a látek nám umožňuje vyčleňovat části lidské zkušenosti a zacházet s nimi jako s nespojitými (diskrétními) entitami nebo jako se substancemi jednoho a téhož druhu. Jakmile jednou dovedeme identifikovat své zkušenosti jako entity nebo substance, dovedeme na ně také (v řeči) odkazovat (provádět referenci), třídít je do kategorií, zařazovat je do skupin a kvantifikovat je – a s pomocí těchto prostředků o nich také rozumě uvažovat.» Skúsenosť zo zaobchádzania so svetom (vrátane skúsenosti so sebou samým, s vlastným telom) sa v prístupe G. Lakoffa a M. Johnsona (op. cit., s. 40) chápe ako fundament determinujúci porozumenie jazyka. Tak ako sa skúsenosti z pohybu tela v priestore pripisuje úloha východiska pre porozumenie orientačnej metafory, skúsenosť s fyzickými objektmi je zasa východiskom na porozumenie ontologických metafor, teda spôsobov, ako nahliadať na udalosti, činnosti, city, myšlienky atď. *akoby* (zvýraznila J. K.) to boli entity a substancie.

Ontologickú metaforu autori ilustrujú spôsobom, akým vypovedáme napríklad o inflácii. Na objasnenie tohto javu, prerastajúceho hranice bežnej skúsenosti, sa používajú skúsenostné kategórie. Inými slovami, abstraktný jav z ekonomickej terminológie sa zasadzuje do známeho, z bežnej skúsenosti poznaného kontextu. Doklady citovaných autorov nahradíme exemplifikáciami zo Slovenského národného korpusu: *inflácii musíme venovať pozornosť, treba sa prispôbiť inflácii, sme traumatizovaní infláciou, niekomu môže inflácia pomôcť, niekoho*

môže zraziť na kolená, infláciu môžeme naštartovať, pribrzdiť, udržať na uzde, dostať pod kontrolu, chceme sa chrániť pred infláciou, držať tempo s infláciou, čeliť inflácii, poraziť infláciu, cítíme sa pod tlakom inflácie, inflácia nás oberá, ujedá nám z úspor. Inflácia sa hodnotí ako *divoká, chronická, cválajúca, harmonizovaná, zabrzdená, skrotená až ozubadlená* (pozri nižšie). Všetky doklady prinášajú dôkazy o tom, že na porozumenie javu, ktorý sa vo výkladovom slovníku (2003) vymedzuje ako *«neúnosné zvyšovanie množstva peňazí v obehu spojené so znehodnocovaním meny a rastom cien»*, sa využívajú bežné a človeku dobre známe skúsenosti z iných oblastí života. I tu nachádzame dôkaz, že jazykový obraz sveta sa vzťahuje na prirodzenú ľudskú skúsenosť a že jazykom sa kóduje svet taký, ako sa javí človeku, ako ho prežíva človek.

V tejto súvislosti uvedme, ako povahu ontologickej metafory (termín G. Lakoffa a M. Johnsona) humoristicko-ironizujúcim spôsobom objašňuje J. Satinský (SME, 1996) zhodou okolností na tom istom substantíve:

«Neviem, čo je to inflácia. A ani to nebudeme nikdy vedieť. Je to nad naše IQ. Ale ak to «mládeži neprístupné» slovo z ekonomickej oblasti spojí jeden z našich geniálnych kmeňov so slovom «ozubadliť» – v našich hlavách svitá... Inflácia je dačo, čo sa vzpína ako divoký mustang, čo hryzie a mece sa – kým ho neozubadlíme. A keďže sa nám to čudo podarilo ozubadliť, môžeme si všetci spolu – nahlas – ul'ahčene vydýchnuť.»

V ontologickej metafore je rozpoznateľný i všeobecnejší princíp ľudského poznávania ako vytvárania «mostov» medzi doterajším a novým poznaním. Tendencia chápať novú vec ako čiastočne ekvivalentnú s už známou vecou je aj v základe polysémie, alebo i v binárnej slovotvorenej štruktúre odvodených slov. Možno povedať, že pre všetky tri pomenúvacie postupy platí, že «jedna zložka začleňuje nové do rámca starej skúsenosti, kým druhá zložka poukazuje na existujúcu odlišnosť» (Krupa 1991, s. 25).

Antropocentrizmus sa v kognitívnych teóriách asocjuje so subjektivitou. Podľa Wierzbickej (1988, s. 14; cit. podľa Kysel'ovej – Ivanovej 2013, s. 193) «(...) v prirodzených jazykoch význam nemôže byť definovaný na základe vzťahu medzi jazykovou jednotkou a entitou mimojazykovej reality. V prirodzenom jazyku je význam výsledkom ľudskej interpretácie sveta. Je subjektívny, antropocentrický, reflektuje kultúrne špecifiká a špecifické kultúrne módy sociálnej interakcie rovnako ako objektívne vlastnosti sveta ako takého». V tomto chápaní vzťahu antropocentrizmu sa dostávame do myšlienkovvej blízkosti Wilhelma von Humboldta. V práci *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu* (2000, s. 19) jazyk vymedzuje ako myšlienkovotvorný orgán a vzťah jazyka a myslenia interpretuje takto: «Myslenie nezávisí jednoducho len od jazyka ako takého, ale do istej miery je podmienené aj každým jednotlivým jazykom. [...] Roz-

manité jazyky – to nie sú totiž rozličné označenia jedného a toho istého predmetu, ale sú to jeho rôzne videnia.»

Vychádzajúc z predchádzajúcich tvrdení, možno predpokladať, že spolu s materinským jazykom si osvojujeme nielen rozličné pomenovania, ale aj istú – jazykom ovplyvnenú alebo až determinovanú¹ – interpretáciu sveta. Za jeden zo zdrojov skúmania jazykového obrazu sveta možno pokladať proces osvojovania si reči deťmi raného veku. V slovenskej lingvistike sa vzťahu medzi raným vývinom reči a jazykovým obrazom sveta venovala D. Slančová (2013, s. 127) na materiáli slovesnej lexiky detí vo veku 8 – 16 mesiacov a prichádza k záveru, že centrálnne slovesá odrážajú telesnosť detského sveta spojenú so zabezpečovaním elementárnych telesných funkcií (verbá biologického fungovania, hmatového vnímania, pociťovania bolesti, pohybové a polohové verbá). Osobitné postavenie má v detskej lexike verbum *dať*, ktoré autorka interpretuje ako navrstvovanie sociálneho na telesné. Ďalšiu podobu výskumu jazykového obrazu sveta vo vzťahu k ontogenéze reči predstavuje výskum zacielený na orientačnú metaforu (Kesselová, 2013; Kesselová – Slančová, 2014, v tlači), ktorý dokumentuje, že prototypové priestorové opozície, ktoré si osvojuje dieťa raného veku hovoriace po slovensky a ktoré štruktúrujú naše prežívanie priestoru, majú tri dimenzie: vzdialenostnú (*tu – tam*); vertikálnu (*hore – dolu*) a «nádobovú» (na povrchu – vnútri). Tieto opozície sa premietajú do štruktúrovania prvých gest, ranej lexiky i pádov. Sémanticko-funkčná kategória lokalizovanosť a s ňou spätá orientácia v priestore má podľa našich zistení kľúčový význam pre utváranie pádového systému u dieťaťa osvojujúceho si slovenčinu v ranom veku (Kesselová, 2014, v tlači).

Touto štúdiou prispievame k poznaniu ďalšieho aspektu konštituovania jazykového obrazu sveta u detí hovoriacich po slovensky súvisiaceho s antropocentrizmom – utvárania opozície *ja* verzus *ty*. I. Vaňková (2005, s. 64 – 65) v súvislosti s opozíciami typu *ja*, *svoj*, *vlastný* verzus *cudzí* zdôrazňuje, že vplyv tejto opozície sa neobmedzuje len na sémantiku jazykových prostriedkov, ale že je jednou zo základných opozícií štruktúrujúcich naše prežívanie sveta všeobecne, a uplatňuje

¹ Silnejšia verzia teórie jazykovej relativity predpokladá, že štruktúra materinského jazyka ovplyvňuje či priam určuje pohľad na svet (world view). Zdá sa, že zdrojom miernejšej verzie sú výroky (1), (2), (4); silnejšia verzia pramení skôr vo výrokoch (3) a (5).

(1) Speakers of unsimilar languages are led to different kinds of observation of reality.

(2) Speakers of different languages are pointed toward different world views by grammars of their languages.

(3) Behavior is ruled by language specific organisation principles.

(4) Our own concepts are in part conditioned by the structure of particular language.

(5) Experience of reality is to a large extent built up on the language habits.

WHORF, Benjamin L. (1956): Llinguistic as exact science. In: Benjamin L. Whorf: Language, Thought, and Reality. Ed. John B. Carrol. Cambridge, MA: MIT Press, s. 220 – 232.

sa teda v rozličných znakových systémoch. Môžeme si ho uvedomiť napríklad ako xenofóbiu, rasizmus a nedôveru voči akejkoľvek ľudskej inakosti.

2. Cieľ výskumu, metóda a vzorka

Túto štúdiu pokladáme za úvodný náčrt či východiskové poznámky smerujúce k odpovedi na širšiu otázku: Ako sa rodí opozícia *ja* verzus *ty* v ranom veku u detí osvojujúcich si slovenčinu?. Predmet výskumu zúžime na otázku, čím je v ranom veku motivované používanie zámene *ja*, keď vo flektivnom jazyku na vyjadrenie gramatickej kategórie osoby potrebné nie je. Odpoveď hľadáme v pragmatike detských výpovedí.

Výskum využíva dve komplementárne metódy: kvalitatívnu a kvantitatívnu. Kvalitatívnu metódu predstavuje longitudinálny výskum výpovedí so zámenom *ja* v období do 3 rokov, pričom sa využíva metóda kódovania transkriptov audiovizuálnej komunikácie 3 detí (chlapec a dve dievčatá) s dospelými v štandardných situáciách (hra, jedenie, kúpanie, prechádzky), teda nie v laboratórnych podmienkach. Výsledky získané kvalitatívnou metódou verifikujeme kvantitatívnou metódou – pomocou dát získaných skríningovým nástrojom Test komunikačného správania II² (TEKOS II pre deti od 17 do 36 mesiacov) od rodičov 1 065 detí. Rodičia vyberajú z možností rozumie – rozumie a hovorí – nerozumie podľa toho, aký stupeň komunikačnej kompetencie v reči svojho dieťaťa registrujú. Výsek z diagnostického nástroja predstavuje nasledujúca ukážka.

	rozumie	rozumie a hovorí	nerozumie
ja	☐	☐	☐

Ukážka z testu TEKOS II na diagnostiku zámene *ja* v reči detí od 17 do 36 mesiacov.

3. Výsledky získané kvalitatívnou metódou

Vonkajším pozorovateľným prekurzorom výskytu prvých podôb zámene *ja* je u všetkých troch sledovaných detí:

a) zvýšená frekvencia vlastného rodného mena v základnej i deminutívnej podobe, v centrálnych pádoch (nominatív a akuzatív) i v datíve ako páde prospechovosti a smerovej blízkosti,

² Test komunikačného správania je slovenská autorizovaná adaptácia MacArthur-Bates Communicative Development Inventories (Fenson, L., Marchman, V. A., Thal, D. J., Dale, P. S., Reznick, J. S. & Bates, E., 2007). TEKOS I a II je súčasťou monografie S. Kapalkovej a kolektívu: Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku. Bratislava: Slovenská asociácia logopédov 2010.

b) výskyt zámena *ja* v iterácii, a to v replikách, ktoré dokumentujú potrebu sociálneho kontaktu, príslušnosti k niekomu a spoločnej aktivity.

Samostatná produkcia výpovede so zámenom *ja*³ sa u všetkých troch sledovaných detí objavuje krátko po dovŕšení 2. roku (25. – 27. mesiac). Vývinová psychológia hodnotí produkciu zámena *ja* ako «koperníkovskú revolúciu» (Piaget, 1993, s. 20) súvisiacu so sebauvedomovaním dieťaťa ako individua a s vymedzovaním sa voči okoliu v podobe konfrontácie *ja* verzus *nie ja*.

Podľa pozorovania reálnej komunikácie vymedzovanie sa voči okoliu je spočiatku v rovnováhe s potrebou sociálnej blízkosti, príslušnosti k niekomu a s potrebou byť akceptovaný. Prvé podoby zámena *ja* sme u sledovaných detí pozorovali v replikách, ktoré poukazujú na túžbu dieťaťa byť s niekým v kontakte, v spoločnej aktivite, túžbu spoločne zdieľať tento svet (1b, 2b). Ak ide o repliky s primárnou funkciou KONSITUAČNÁ INFORMÁCIA, je zrejmé, že na informatívnu funkciu sa navrstvuje záujem dieťaťa upútať pozornosť dospelého, ktorý sa prejavuje opakovaním repliky v prípade, že dospelý partner nereaguje. Aj tento typ replík, v ktorých sa na referenčnú funkciu navrstvuje funkcia regulačná, reflektuje potrebu dieťaťa byť akceptované (3a).

(1a) otec: *ja počujem dajaký vláčik.*

(1b) dievča: *aj ja počujem dáky váčik.*

(2a) stará mama: *asi si pôjdeme zobrat' vysávač.*

(2b) dievča: *a ja by som mala takto [ukazuje na metličku] ja pomáham mamke.*

(3a) dievča: *ja do hliny dávam.*

(3b) matka: *do hliny dávaš tak pekne si dala.*

KONSITUAČNÁ INFORMÁCIA sa podľa D. Slančovej (2008) postupne stáva kvantitatívne aj kvalitatívne najrozvinutejšou pragmatickou funkciou v ranom veku. Zároveň ju pokladám za východisko na utváranie ďalšej pragmatickej funkcie – INFORMÁCIE O ZÁMERE dieťaťa. Od informácie o aktuálne prítomnom a faktickom svete sa dieťa posúva k informácii o »stave sveta« v blízkej budúcnosti. Jazykovými indikátormi sú kombinácie zámena *ja* s futúrom perfektíva (*ja otočím*) a s verbom *ísť*, ktoré primárne plní funkciu verba movendi a sekundárne sa modifikuje na gramatickú morfému blízkej budúcnosti (*a ja tam idem zapnúť*). Repliky s funkciou INFORMÁCIA O ZÁMERE dieťaťa v blízkej budúcnosti s explicitne vyjadreným zámenom *ja* nesú stopy po sebaapresadzovaní sa dieťaťa a tvoria predstupeň k intenzívnejším podobám vymedzovania sa voči okoliu na škále:

a) presadzovanie vlastného názoru

³ Za samostatnú produkciu pokladáme taký výskyt zámena *ja* v reči dieťaťa, ktorému nepredchádza použitie tohto zámena v prehovore dospelého v rozsahu najmenej 5 replík pred prehovorom dieťaťa.

Jazykovým indikátorom výpovede s pragmatickou funkciou PRESADZOVANIE VLASTNÉHO NÁZORU je spojenie zámena *ja* + modálne verbá *môcť*, *chcieť*, *musieť* v 1.osobe singuláru (ukážka 4).

Ukážka 4:

matka: *Detičky nemôžu piť pivo.*

chlapec: *Ja iba môžem vypiť pivo.*

matka: *No ani ty nemôžeš piť pivo.*

chlapec: *Môžem. Ja môžem si kúpiť.*

matka: *Ale nie. Pre teba kúpime niečo iné.*

chlapec: *Aj pívá.*

(vek chlapca: 2 roky 7 mesiacov)

b) nesúhlas, odmietnutie a protest

Jazykovým indikátorom je spojenie zámena *ja* + zápor + intenzita hlasu; napr. *ja tu doma ostanem, nepôjdem; a ja to tak nenechám; nie a ja nechcem zobrať macka; a ja nehl'adám kostíhoj*. Rozdiel medzi reaktívnymi pragmatickými funkciami NESÚHLAS, ODMIETNUTIE a PROTEST vidím v silovej modulácii hlasu. Osobitným prejavom odmietnutia je odmietnutie pomoci zo strany dospelého, ktoré sa na rovine výrazu realizuje ako spojenie lexikálneho aj gramatického vyjadrenia 1. osoby. Nasleduje spravidla potom, keď sa úsilie dieťaťa o samostatnosť a nezávislosť nestretlo s očakávanou reakciou zo strany dospelého (ukážka 5).

Ukážka 5:

matka: *Tak nakrájaj si kapustičku aj zelerík.*

dievča: *Nastrúham.*

matka: *Aha.* (matka chce pomôcť dieťaťu)

dievča: *Ja nastrúham.*

c) ohradenie sa

Ako výpoveď s pragmatickou funkciou OHRADENIE SA hodnotíme námietku dieťaťa proti obsahu výpovede inej osoby, ktorá vyplýva z osobne prežívaného nesúhlasného postoja dieťaťa k obsahu výpovede. Ide o obsah, ktorý sa reálne vzťahuje na dieťa alebo dieťa ho tak interpretuje, akoby sa vzťahoval. Jazykovým indikátorom je iniciálové spojenie *ale ja som, ale však ja som, ja predsa, no ale ja som, ale ja ešte* (ukážka 6a). U detí s vyšším stupňom komunikačnej kompetencie zaznamenávame okolo troch rokov aj kombináciu OHRADENIA SA SO ZDŮVODNENÍM (ukážka 6b).

Ukážka 6a:

ujo: *Taký červený.* [kontextová elipsa: *treba nakresliť komín*]

dievča: *Ale však ja som dala taký pekný červený komínik. Takýto.*

(vek dievčaťa: 2 roky 11 mesiacov)

matka: *To musí prísť ujo výťahár # taký, čo vie opravovať výťahy.*

chlapec: *No ale ja som ujo výťahár.*

(vek chlapca: 3 roky)

Ukážka 6b:

otec: *No a ty už dávaš pešiakov.*

dievča: *Ale ja ešte nemôžem dávať pešiakov, lebo ešte ešte mám tu konika.*

(vek dievčaťa: 3 roky)

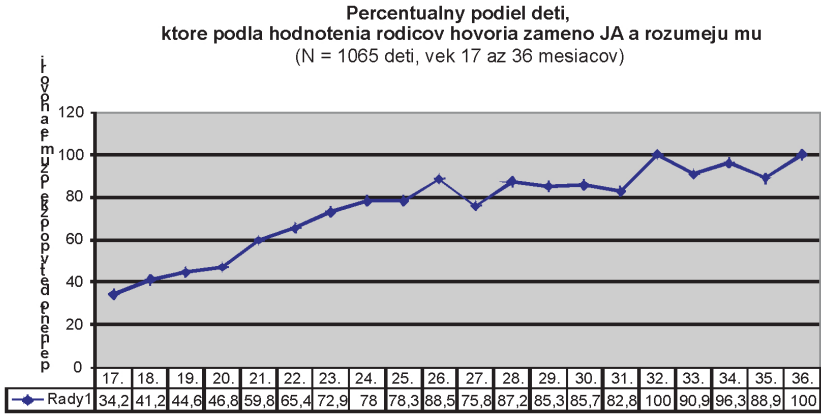
Z postojových pragmatických funkcií v skúmanom období zámeno *ja* participuje na konštrukcii výpovedí s funkciou UISTENIE partnera, že nenastanú nežiaduce dôsledky (epistemický postoj), ZMIERNENIE OBAVY z nežiaducich dôsledkov a UPOKOJENIE adresáta prehovoru (emocionálny postoj) alebo VYJADRENIE PREFERENCIE (preferenčný postoj). Prvé dva postoje predpokladajú istú mieru empatie dieťaťa voči adresátovi, ale aj schopnosť hodnotenia vlastnej aktivity a vedomie možných nežiaducich následkov. V zaznamenaných prehovoroch sa zámeno *ja* uvádza v spätosti s verbami pomenúvajúcimi také aktivity, o ktorých dieťa zrejme predpokladá, že by mohli u dospelého vyvolať obavu (*ja nespádnem, ja nerozbijem, ja sa neporežem*) alebo odmietavú reakciu (typicky v spojení *ja len, ja iba; ja len vyďobkávam, nič si z toho nerob*). Jazykovým indikátorom preferenčných postojov je kombinácia zámena *ja* + *radšej* (*ja radšej modrou*).

Ako poslednú pragmatickú funkciu s explicitne vyjadreným zámenom *ja* sme zaregistrovali regulatívnu funkciu – VÝZVU NA POMOC, ktorá vyplýva z rozporu medzi tým, čo dieťa chce dosiahnuť, a absenciou veci/schopnosti, ktorú na dosiahnutie zámeru potrebuje. Podobne ako pri postojových pragmatických funkciách ani v tomto prípade nejde o negatívne vymedzovanie sa voči okoliu, ale o potrebu prekonať stav neistoty, prekážku, problém, a to v kontakte s dospelým. Výzva na pomoc je z formálneho hľadiska opytovacou vetou, z funkčného hľadiska výzvou na reakciu verbálneho alebo neverbálneho charakteru. Jazykovým indikátorom sú iniciálové výrazy *ja kde..., ja čo..., ja ako...* (*Ja kde mám to lepidlo?, Ja kde mám vodu?, Ja ako mám opraviť?*).

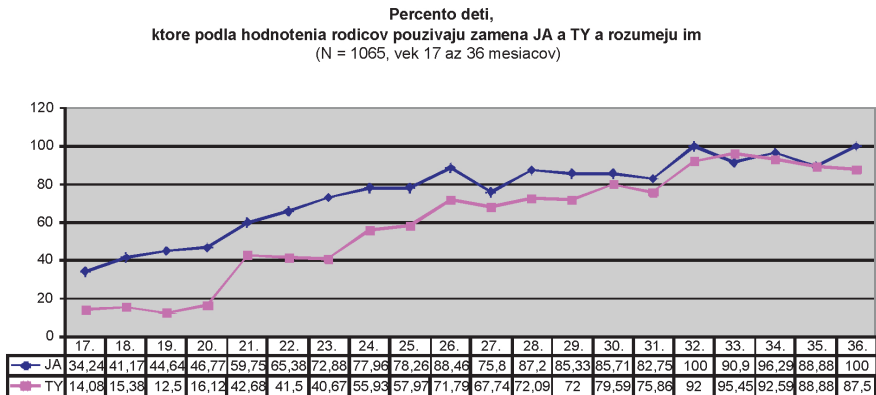
4. Výsledky získané kvantitatívnou metódou

Uviedli sme, že u troch skúmaných detí sa zámeno *ja* objavuje po druhom roku (v rozmedzí od 25. do 27. mesiaca). Vývin reči je veľmi individuálny proces, a preto vzniká otázka, či možno túto časovú hranicu pokladať za typický časový medzník. Dáta z longitudinálnej štúdie usúvzťažníme s rodičovskou reflexiou vývinu reči detí pomocou skríningového nástroja TEKOS II. Z dát, ktoré poskytli rodičia 1 065 detí vo veku od 17 do 36 mesiacov, vyplynulo, že osvojovanie zámena *ja* má odstupňovaný priebeh. Graf 1 znázorňuje percentuálny podiel detí, ktoré podľa rodičovského hodnotenia používajú zámeno *ja* v zmysluplných kontextoch, a to v čase od 17. do 36. mesiaca. Z dát vyplýva, že v čase od 25. do 27. mesiaca zámeno *ja* používajú približne tri štvrtiny detí zo vzorky, teda individuálne

prípádové štúdiá odkrývajú typický trend vývinu tohto jazykového prostriedku. Z hľadiska antropocentrického chápania jazyka sa dá predpokladať, že zámeno *ja* vo vývine reči časovo predchádza pred zámenom *ty*, zároveň však uvedomenie si seba samého predpokladá druhý člen opozície ako pozadie. Tento predpoklad sme rovnako verifikovali kvantitatívnou metódou. Graf 2 znázorňuje vzťah mierneho časového predchádzania zámena 1. osoby pred zámenom 2. osoby.

Graf 1: Percentuálny podiel detí, ktoré podľa hodnotenia rodičov hovoria zámeno *ja* a rozumejú mu s vyznačením rozpätia, keď zámeno *ja* registrujeme u troch detí sledovaných longitudinálne

Graf 2: Percentuálny podiel detí, ktoré podľa hodnotenia rodičov hovoria zámeno *ja* a *ty* a rozumejú mu

5. Záver

1. Podľa vývinovej psychológie (Piaget, 1993) a v zhode s výsledkami výskumu ranej lexiky (Slančová, 2013) počiatočný svet človeka je svetom, ktorý sa orientuje na vlastné telo a činnosti motivované bio-psychickým stavom. V štúdiu sme sa výberovo zacielili na ďalší vývinový aspekt reflektujúci premenu od nevedomého egocentrizmu k uvedomeniu si vlastného *ja*. Analýza pragmatických funkcií výpovedí so zámenom *ja* ukázala, že uvedomovanie si hranice medzi vnútorným svetom vlastného prežívania a svetom vonkajším má už v ranom detstve celú škálu prejavov. Najviditeľnejším prejavom konfrontácie *ja* verzus *nie ja* sú negatívne reaktívne pragmatické funkcie – NESÚHLAS, ODMIETANIE, PROTEST a OHRADENIE SA; regulatívna pragmatická funkcia – VÔĽA vykonať činnosť nezávisle od inej osoby, referenčná pragmatická funkcia PRESADZOVANIE VLASTNÉHO NÁZORU, ktorý je v rozpore s názorom komunikačného partnera, a postojová pragmatická funkcia VYJADRENIE PREFERENCIE.

Podľa našich pozorovaní negatívne formy vymedzovania sa predstavujú len jednu stránku tohto procesu. Sebauvedomovanie prebieha v symbióze s opačnou tendenciou – s vedomím spolupatričnosti, s potrebou byť akceptovaný okolím, byť v kontakte s niekým. K tomuto záveru odkazuje pragmatická funkcia UPÚTANIE POZORNOSTI, ktorá sa objavuje ako navrstvená na KONSITUAČNÚ INFORMÁCIU; vyslovenie ZÁMERU pripojiť sa k aktivite dospelého a spoločne vykonávať i prežívať dianie okolo seba, ako i pragmatické funkcie predpokladajúce istú mieru empatie, skúsenosti dieťaťa a jeho schopnosť vidieť dôsledky aj inými ako vlastnými očami (UISTENIE dospelého, že nenastanú negatívne dôsledky; ZMIERNENIE OBAVY dospelého z nežiaducich dôsledkov). Okolo tretieho roku sme zaregistrovali aj osobitný typ nepriamej VÝZVY NA POMOC formou opytovacej vety.

Za pozornosť stojí i to, že kým v raných reaktívnych pragmatických funkciách negatívne vymedzovanie sa voči okoliu neverbálnymi prostriedkami vývinovo predchádza pred súhlasnými reakciami, pri prvých výpovediach s osobnými zámenom *ja* najskôr pozorujeme participačno-socialívny a pozitívny charakter výpovedí a až neskôr (cez informáciu o budúcom zámere, presadzovanie odlišného názoru) sa začínajú objavovať aj nesúhlasné reaktívne funkcie nesúhlas, odmietnutie, protest, ohradenie sa (usporiadanie je na škále podľa intenzity nesúhlasu). Zdá sa, že kým v neverbálnych prostriedkoch vývin postupuje od negatívneho vymedzovania k pozitívnemu, na rovine konštrukčne náročnejších výpovedí s explicitným zámenom *ja* je vývin opačný – od participačno-socialívnych a celkovým naladením pozitívnych prejavov sebauvedomovania sa k negatívnym prejavom vymedzovania sa.

Za pragmatikou výpovedí so zámenom *ja* v ranom období sa, pravdepodobne, skrývajú dva komplementárne a súčasne elementárne spôsoby prežívania seba a sveta: na jednej strane cesta od nevedomého egocentrizmu k vymedzeniu

individua ako jedného «z objektov» tohto sveta, na druhej strane skúsenosť, že v mene vlastného fungovania je individuum odkázané na súčinnosť so societou. Pragmatika detských výpovedí so zámenom *ja* ukázala, že protiklad vymedziť sa voči ostatným a zároveň byť s ostatnými má už v reči dieťaťa raného veku veľmi diferencované prejavy.

Literatúra

1. Humboldt, W.: O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu. Preložil Slavomír Ondrejovič. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 2000.

2. Kapalková, S. – Slančová, D. – Bónová, I. – Kesselová, J. – Mikulajová, M.: Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku. Bratislava: Slovenská asociácia logopédov 2010.

3. Kesselová, J.: Orientačná metafora a osvojovanie si reči. In: Slovo a obraz v komunikaci s deťmi. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravskej univerzity 2013, roč. 3, č. 1, s. 5 – 19. Dostupné na: <http://pdf.osu.cz/kcd/dokumenty/slovoaabraz/slovoaabraz-3-1.pdf>

4. Kesselová, J. – Slančová, D.: Priestor v ranej ontogenéze reči dieťaťa. In: O dieťaťi, jazyku, literatúre. Časopis pre otázky rozvíjania komunikačnej a literárnej kompetencie. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2014 (v tlači)

5. Krupa, V.: Jazyk – neznámy nástroj. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1991.

6. Kyseľová, M. – Ivanová, M.: Sloveso vo svetle kognitívnej gramatiky. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013.

7. Lakoff, G. – Johnson, M.: Metaforý, kterými žijeme. Prel. M. Čejka. Brno: Host 2002, s. 25 – 48.

8. Lyons, John: Semantics. Cambridge: Cambridge University Press 1977.

9. Piaget, J. – Inhelder, B.: Psychológia dieťaťa. Bratislava: SOFA 1993, s. 20 – 28.

10. Satinský, J.: K ľudu, k ľudu sa maj, k svojmu ľudu... Jeden za všetkých – všetci za nikoho. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/2100702/k-ludu-k-ludu-sa-maj-k-svojmu-ludu-jeden-za-vsetkych-vsetci-za-nikoho.html>. [cit-10-06-2014]

11. Slančová, D.: Pragmatické funkcie vo vývine rečovej činnosti (v prvých osemnástich mesiacoch života dieťaťa). In: Štúdie o detskej reči. Ed.: D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta 2008, s. 67 – 120.

12. Slančová, D.: Osvojenie slovesnej lexiky v ranej ontogenéze reči. Jazykovedný časopis, 2003, 64, s. 109 – 132.

13. Slovenský národný korpus – prim-6.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2013. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.

14. Vaňková, I. Antropocentrizmus jako perspektiva jazykového obrazu světa. In: Vaňková, I. – Nebeská, I. – Saicová-Římalová, L. – Šlédrová, J.: Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum 2005. 343 s.

15. Wierzbicka, A.: The Semantics of Grammar. Amsterdam: John Benjamins 1988.

16. Whorf, B. L.: Linguistic as exact science. In: Benjamin L. Whorf: Language, Thought, and Reality. Ed. John B. Carrol. Cambridge, MA: MIT Press 1956 (reedícia), s. 220 – 232. Dostupné na: http://www.google.sk/books?hl=en&lr=&id=W2d1Q4e100QC&oi=fnd&pg=PR5&dq=Language,+Thought,+and+Reality&ots=5pVeE9j6FL&sig=4Dh0rf1A074Ih0aFagLlmCubfo&redir_esc=y#v=onepage&q=Language%2C%20Thought%2C%20and%20Reality&f=false. [cit-10-06-2014]

У ИСТОКОВ АНТРОПОЦЕНТРИЗМА КАК ПЕРСПЕКТИВЫ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА ДЕТЕЙ, ГОВОРЯЩИХ ПО-СЛОВАЦКИ

Яна Кесселова

Аннотация

Предметом исследования является один из аспектов антропоцентризма в начале речевого развития ребенка, говорящего по-словацки. Целью исследования является установить, какие прагматические функции выполняют фразы с выраженным местоимением *я* в раннем возрасте, и когда это местоимение в речи детей, усваивающих словацкий язык, появляется впервые. В статье использован метод качественных исследований (анализ стенограмм) и количественный метод (сбор данных от 1065 родителей). Одна группа прагматических функций связана с негативным отношением ребенка к миру (несогласие, отрицание, протест, ограждения себя от других, желание действовать самостоятельно, намерение реализовать свое мнение, выражение предпочтения); вторая группа, наоборот, связана с необходимостью принадлежать к кому-то, потребностью быть принятым окружающей средой, быть в контакте с кем-то (привлечь внимание, намерение присоединиться к деятельности другого лица, убедить взрослого, что не будет никаких негативных последствий, свести к минимуму опасения взрослого от неблагоприятных последствий и косвенная просьба о помощи). Исследование показало, что противопоставление отличаться от других и в то же время быть вместе с другими, в речи ребенка раннего возраста (до 3 лет) имеет очень разное проявление.

Ключевые слова: антропоцентризм, личное местоимение *я*, прагматика, словацкий язык, ранний возраст.

THE ORIGINS OF ANTHROPOCENTRISM AS PROSPECTS OF LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD OF CHILDREN WHO SPEAK SLOVAK

J. Kesselová

Summary

The object of study is one of the aspects of anthropocentrism in early speech development of a child who speaks Slovak. The study aims to determine which pragmatic functions are performed by phrases with pronounced pronoun I at an early age, and when this pronoun in the language of children, learning the Slovak language, appears for the first time. Method of qualitative research (analysis of transcripts) and quantitative methods (collecting data from 1065 parents) is used in this paper. One group of pragmatic functions associated with the negative attitude of the child to the world (disagreement, objection, protest, fences themselves from others, the desire to act independently, to realize his idea, expression of preference); the second group, however, is the need to belong to someone, need to be adopted environment, to be in contact with someone (to attract attention, to join the activities of another person, to convince an adult will not be any negative consequences to minimize concerns adults from adverse effects and indirect requests for assistance). The study found that the contrast between being different and yet being together with others in the language of the young child (3 years old) has a very different expression.

Key words: anthropocentrism, the personal pronoun I, pragmatics, Slovak, early age.

Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0129/12 Modelovanie rečového vývinu slovensky hovoriacich detí v ranom veku.